

פסחים קו

משה שווערד

1. ספר דבר יעקב

(ה) ת"ד זכור את יום השבת לקדשו וזכרוהו על היין - נחלקו הראשונים האם קידוש על היין מדאורייתא. שיטת התוס' [בתירוק ראשון] דהוי מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. הרמב"ם [שבת כט-א] כתב מצות עשה לקדש השבת. ואח"כ [בהל' ו] כתב שקידוש על היין הוי מדרבנן. וכ"כ בהל' חנוכה [ד-ג] מי שיש לו כסף רק לקידוש אי נר חנוכה, מוטב להקדים נר חנוכה שהוי זכרון הנס, דהרי שניהם מדרבנן. ומבואר ברמב"ם שלא רק הטעימה היא מדרבנן אלא עצם הקידוש על היין הוא מדרבנן. הגמ' [שבת כג:] אומרת שגר חנוכה עדיף על קידוש. הר"ץ והרשב"א [שבת כג:] מקשים למה נר חנוכה עדיף על קידוש, הרי קידוש דאורייתא, ונר חנוכה דרבנן. ותירצו דאפשר לקדש על הפת. וכתבו רע"א [בגליון השו"ע סימן רסג וסימן רעא] והביאור הלכה [סימן רעא-א ד"ה מיד] דמבואר בדבריהם שקידוש על היין [או הפת] הוי מדאורייתא. הריטב"א בשבת תירץ דאפשר לקדש על הפת, ואפשר שגם יוצא בקידוש בתפילה. וכ"כ המ"ב [סימן רסג-ג] שמה"ת יוצא די קידוש בתפילה ולכן נר חנוכה עדיף.

2. שו"ע אורח חיים - סימן רעא

(יד) אם לא טעם המקדש, וטעם אחד מהמסובין כמלא לוגמיו (פי' מלא פיו), יצא; ואין שתיית שנים מצטרפת למלא לוגמיו, ומ"מ מצוה מן המובחר שיטעמו כולם. וי"א דכיון שבין כולם טעמו כמלא לוגמיו יצאו, דשתיית כולם מצטרפת לכשיעור. והגאונים סוברים שאם לא טעם המקדש לא יצא, וראוי לחוש לדבריהם; ודוקא בקידוש, אבל בשאר דברים הטעונים כוס מודים הגאונים דסגי בטעימת אחר:

3. משנה ברורה סימן רעא ס"ק עג

(עג) לחוש לדבריהם - היינו ליזהר לכתחלה ובדיעבד [עה] הסכימו הרבה אחרונים דאפילו שתיית כל המסובין מצטרפין למלא לוגמיו [עו] אך שלא ישהה ע"י שתיית כולם יותר מכדי אכילת פרס:

4. משנה ברורה סימן רעא ס"ק עד

(עד) ודוקא בקידוש - שהוא ד"ת ואסמכו אקרא לקדש על היין:

5. תוספות מסכת פסחים דף קו עמוד א

זכרוהו על היין - דזכירה כתיב על היין זכרו כיון לבנון (הושע יד) בזכירה דודיך מיינ (שיר א) והאי זכירה היינו קידוש דויכולו לא מצינו על הכוס אלא בתפלה כדאמר בשבת (ד' קיט:) ולא ניתקן על הכוס אלא

להוציא בניו ובני ביתו ומה שרגילין לומר ויכולו אחר התפלה בקול רם היינו משום י"ט שחל להיות בשבת שמתפללין אתה בחרתנו ואין אומר ויכולו בתפלה ותקנו נמי לומר בכל שבתות שלא לחלק בין שבת לשבת ונראה דקידוש על היין אסמכתא היא והא דאמר במי שמתו (ברכות ד' כ:) נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה היינו דוקא קידוש היום אבל על היין לא הויא אלא מדרבנן כדמשמע בריש נזיר (ד' ג:) דקאמר מיין ושכר יזיר לאסור יין מצוה כיון הרשות ופריך מאי ניהו קידושא והבדלה מושבע ועומד מהר סיני הוא דאיצטריך קרא למיסר אלא כי הא דאמר רבא שבועה שאשתה וחזר ואמר הריני נזיר איצטריך קרא דנזירות חל עליו אף על פי שמושבע ועומד הוא ועוד מצינו למימר דקידוש על היין דבר תורה אבל הא דאמר המברך צריך שיטעום זהו מדרבנן.

6. ספר דבר שמואל

תודיה זכרהו על היין דזכירה כתיב על היין זכרו כיון לבנון. וכחז צהעמק שאלה צפי יתרו שאילתא נ"ד סק"כ דודאי מודים החו דעיקר הטעם הוא שאין אומרים שירח אלה על היין שהרי בשאר דברים הטעונים כוס ל"ש טעם זה דזכירה, אלא שנאו להוסיף עוד טעם לקידוש, ודעת השאילתות דקידוש הוא כמו כל הצרכות שטעונים כוס שהטעם הוא דאין אומרים שירח אלה על כיון ע"י רש"ם ד"כ אר"י צופה"ג, וכחז שם צהעמק שאלה דנוסחא מוטעת מזמנה לרש"ם צהאילתות.

7. ספר דבר יעקב

היכא דאיכא סעודה עושים קידוש. ואפשר שכונתו דבעינן קידוש במקום סעודה, והסעודה היא המחייבת קידוש.

עוד י"ל בכונתו דס"ל כר"ן והרשב"א שמה"ת צריך לקדש על היין אלא שא"צ לטעום מהיין, אלא דרק היכא דשרי לאכול ולשתות איכא בקידוש על היין חשיבות, אבל ביר"כ שאסור לאכול ולתות אין ליין חשיבות, ולכן א"א לקדש.

בספר חידושים וביאורים תירץ שחכמים חששו שמא יבוא לשתות מיניה ביוה"כ ולכן ביטלוהו בשב ואל תעשה.

וכן בהא דטעם אינו מקדש, כתב הדבר שמואל שחכמים ביטלו מצות קידוש [משום קנס], שהרי מה שמקדש למחרת אינו אלא מדרבנן [כמש"כ הר"ן].

[המג"א [סימן רע"א-א] כתב שמה"ת יוצאים ידי קידוש בתפילה. ומביא רע"א ראיה מיר"כ שחל בשבת שאין עושים קידוש, ועל כרחק שיוצאים בתפילה.

[בהג' חת"ס כתב שבשבת רגילה לא יכוון לצאת ידי קידוש בתפילה, ואם חל ביר"כ יכוון לצאת בתפילה.

[התור"ד מקשה למה ביר"כ שחל להיות בשבת אין עושים קידוש, ובשלמא אם בעינן קידוש על היין א"כ ביר"כ א"א לשתות, אבל אם מה"ת א"צ על היין, למה ביטלו קידוש ביר"כ. וכן מקשה בהג' רא"מ דורוביץ.
התור"ד מתרץ שכך נתקבל למשה מסיני שרק

בא"ד אבל הא דאמר המברך צריך שיטעום זהו מדרבנן. וקשה בהגות הרא"ם הורו"ז דא"כ למה עקרו קידוש ציוב"כ שחל להיות בשנת יקדש על הכוס שהוא מבי"ת ולא ישתה, ואמר ה"ה דלפמ"ש צמ"ח מלו"ה ל"ה לשיטת הח"י צסוכ"ה (דף ג.). דכשנ"ה עשה כתיבתו חכמים ח"ף מבי"ת לא ילא יד"ח וא"כ כיון שתיקנו שיקדש על הכוס וישתה, וכשאינו שותה ח"ף מבי"ת לא ילא יד"ח, ותקנת חכמים היא דדוקא כששותה ח"כ נקרא קידוש על הכוס ומש"כ כשאינו שותה ח"כ איגלאי למפרע דהקידוש לא כ"י על הכוס. וצ"ב"כ שחל בשנת נהי שאנום על השתי" מ"מ לפי תקנתם לא מיקרי קידוש על הכוס, וע"י שד"ח כללים מערכת המ"ס כלל נ"ע שבי"ח מהרצ"ה אחרונים דכשאי אפשר לו לעשות המנו"ה כתיקנת חכמים יעשה עכ"פ כדת של תורה.

9. חת"ס [או"ח ס' רע"א]

רע"א א (פני"א ס"ק א) ודע. נ"ב, עיין פירוש רש"י שבועות דף י"ג ע"א ותוספות שם ד"ה לא קראו וכר, משמע דלרש"י קידוש יום הכיפורים דאורייתא כמו שבת. וטעמו נראה לי, דשבת ויום הכיפורים דאין ליחיד בהם שום קום ועשה, רק שבות מאכילה ומלאכה, אינו ניכר שהוא לשם מצוה אם אינו זוכהו בכניסתו. וכעין זה מטעם זה חקנו בתענית לקבל תענית מבערב [סימן תקס"ב סעיף ה.], דאי לאו הכי ליכא אלא שב ואל תעשה. וזה דוקא שבת ויום הכיפורים, אבל יום טוב דאיכא לכל יחיד מצות עשה, חגיגה ראיה, ושמחה אפילו בתוצה לארץ בזמן הזה, כיון דאיכא קום ועשה לכל יחיד אינו צריך זכירה והזמנה, ככל מצות עשה דעלמא. ולפי זה למה דקיימא לן [סימן ס סעיף ה] מצות צריכות כוונה, צריך לכין בתפלת יום הכיפורים בין בחול בין בשבת לצאת ידי חובת זכירה. ובשבתות דעלמא לא יכין לצאת בתפלה, כדי שיצא ידי חובת קידוש דאורייתא מן המוכתר במקום סעודה על הכוס, וכתיקון חז"ל, כן נראה לפענ"ד: (חת"ס פ"א)

10. שו"ת הר צבי אורח חיים א סימן קנה

עובדא דהוה בחולה שייב"ס וצריך לאכול ביוהכ"פ שחל בשבת ונשאלתי אי מחויב בקידוש היום קודם שיאכל.

הנה ז"ל תשו' צ"צ להגאון מלובאוויץ ז"ל (או"ח סימן לו): בת' הרשב"א סימן תריד מביא בשם הרמב"ם (פ"א מה' שבועות ה"ו) דמן התורה מחויבים בשבת לאכול כזית פת כמו בליל ראשון דפסח. והקשו (להצ"צ) דא"כ לריש לקיש דס"ל חצי שיעור מותר מן התורה א"כ כשחל יוהכ"פ בשבת יהא מחויב לאכול כזית, דהא שיעור איסור אכילת יוהכ"פ הוא בככותבת, וכזית לגבי איסור יוהכ"פ הוא ח"ש דמותר לר"ל ומאריך שם ותוכן תירוצו דבהדיא אמרה תורה תענו את נפשותיכם אף כשחל בשבת א"כ ביטלה תורה מצות אכילת שבת ועונג שבת כשחל בו יוהכ"פ, א"כ אין שום מצוה חייל אף באכילת כזית לבד וגם פחות מכשיעור, דהמצוה הוא להיפך לענות נפש. וכ"מ מהא דמר בריה דרבנא (פסחים דף פח ע"ב) שהתענה לגמרי ולא אכל אף כזית, עכת"ד.

והנה כל זה במי שמחויב להתענות דבשבת יוהכ"פ פקע כל דין ענג שבת, כי מצות היום הוא לענות נפש, אבל בענין שאלתנו דמצוה עליו לאכול, יש לדון דהדר דינא שיהא מחויב גם בקידוש כדין שבת דעלמא. ושוב ראיתי שכן כתב בחידושי רע"א (או"ח סוף סימן תריח) שכן העיר על המג"א שם שכתב דא"צ לקדש בשבת שחל בו יוהכ"פ אומר ע"ז בחידושי רע"א: אפשר דזה אינו אלא ביוהכ"פ לחוד אבל ביוהכ"פ שחל בשבת, י"ל דחולה שאין עליו חיוב תענית צריך לקדש עכ"ל. אבל למעשה נקטינן כהמג"א, וכן כתב בשו"ע הרב ובחיי אדם דגם בשבת שחל בו יוהכ"פ אין צריך לקדש...

ביוהכ"פ שחל בשבת מביא בלוח א"י (היוצא בפעיה"ק) בשם הגאון ר' אברהם שאג ז"ל שאחרי שבשבת זו אין קידוש על הכוס לכן בזכירת שבת שבתפילת ערבית יזהר כל אחד לכוון קיום מ"ע: זכור את יום השבת לקדשו ע"כ. הנה המג"א (סימן רעא) כתב בפשיטות דבתפלה יוצאין מדאורייתא יד"ח קידוש היום, וקידוש על הכוס אינו אלא דרבנן. ובדגול מרבבה שם מסתפק באיש שכבר התפלל ערבית אי יכול להוציא לאשתו שלא התפללה ידי קידוש משום שהוא אינו חייב אלא מדרבנן דמדאורייתא כבר יצא והיא הרי חייבת מדאורייתא הרי דפשיטא ליה דבתפלה כבר יצא מן התורה.

המג"א בס"ק ב' כתב דפשוט דקטן אינו מוציא את האשה. וכ' בתו' שבת הטעם דאפילו התפללה מסתמא לא כיוונה לצאת והיא חייבת מן התורה בקידוש ואין דרבנן מוציא דאורייתא. והגאון בעל אגודת אוזב כתב על דברי תוספת שבת דליתא, כיון דעכ"פ כיוונה לצאת ידי תפלה וכך איתקן מתחלה לקדש בתפלה לצאת בו מן התורה ואידך הוא דרבנן.

אמנם החת"ס או"ח (סימן כא) כתב דבתפלה הוי כמכוונים להדיא שלא לצאת י"ח כדי שיהא קידוש במקום סעודה על היין דאורייתא, ע"כ. ודבריו קשים להבין דבתחלה אמרו דבתפלה יוצאים י"ח קידוש דאורייתא והברכה עצמה מעידה שהוא מקדש השבת א"כ מה שייך לומר שאינו מכוין לצאת, ובס' נשמת אדם (חיי"א כלל סח) כתב דהא דמצות צ"כ דוקא בקורא ק"ש דרך למודו, אבל בקורא בסדור התפלה וכן כשאכל מצה או תוקע ונוטל לולב, אע"פ שלא כיוון לצאת הרי משום זה עושה כדי לצאת אע"פ שאינו מכוון, וכש"כ בברכה שבתפלה שזהו הקידוש העיקרי ע"פ התורה למה לא יצא, וכמו שכתבתי לעיל בשם אגודת אוזב. **עכ"פ גם החת"ס אומר שבתפלה לא יצא היינו משום דדעתו לצאת על הכוס אבל ביוהכ"פ דליכא כוס גם הוא ס"ל דיוצא בתפלה.**

11. ירושלים במועדיה: ירח האיתנים מהרב נבנצל

רנג	תפילת ערבית בליל יוה"כ
כוננה לקידוש היום בתפילת ליל יוה"כ	שמב. כשחל יוה"כ בשבת, האם צריך כוננה מיוחדת בתפילה לצאת ידי חובת קידוש? אי"כ, איפה צריך לכיין? ומה הדין בדיעבד אם לא כיוון? תשובה: צריך ⁴⁹⁴ . ויכוין לצאת י"ח קידוש כשאומר ותתן לנו את יום השבת הזה. ואם לא כיון בזה יאמר ויכולו ⁴⁹⁵ אפי' ביחיד, ויכוין לקידוש. כמו כן יכול לכוין כשאומר ותתן לנו את יום השבת הזה, בשאר תפילות היום.

494. ראה הגהות רע"א למ"א סי' רעא סק"א, שביו"כ יוצא י"ח קידוש בתפילה, ובהגהות חת"ס שם כתב שצריך בתפילה לכוין [אפי' בחול] לצאת י"ח קידוש, וראה מש"כ מרן הגרשז"א בשש"כ פמ"ז הע"י ובתיקונים שם [ומשם לסי' הליכו"ש פי"ד סי"ד, עיי"ש] שלכו"ע טוב לכוין לצאת י"ח קידוש בתפילה.

12. ספר דבר יעקב

ז] אין לי אלא בלילה ביום מגין ת"ל זכור את יום השבת - כתב הר"ן דקידוש דיום הוי מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא [וכ"כ הראב"ד בהשגות שבת כט"י]. דכיון שכבוד יום עדיף מכבוד לילה עשו בו זכר לקידוש, והיינו ע"י ברכת בורא פה"ג שהיא התחלת קידוש דלילה. ועוד דכיון שאומרים שירה על היין, תיקנו קידוש על היין ביום שלא כדרך שאר סעודות והוי שבת לקדושתו של יום.

הר"ן מביא דעת הראב"ד שסובר שכיון שקידוש ביום מדרבנן, לא אסרו לטעום קודם שיקדש, וכן סובר המהר"ם חלאוה, אבל הרמב"ם סובר שאסור לטעום.

רבינו דוד מבאר שקידוש של יום אינו קידוש על היום כקידוש של לילה, אלא הוי דין שצריך לעשות סעודת שבת על היין, ולכן אין איסור לאכול לפני קידוש דיום, דכל זמן שאינו קובע סעודה אינו מצווה לעשות קידוש שמטרתו לקבוע הסעודה על היין. [משא"כ בליל שבת שהמצוה היא לקדש היום, איכא דין שהקידוש יהיה דבר ראשון ולא יאכל לפני שיקדש היום].

13. ספר דבר יעקב

ח] אמרו ליה ליקדיש לן מר קידושא רבה - הרשב"ם מבאר דנקרא קידושא רבה כיון שבכל קידוש אומרים בורא פה"ג, ולכן בורא פה"ג חשיב ונקרא קידושא רבה. וכן מבאר המהר"ם חלאוה.

הר"ן והתור"ד והמ"מ [שבת כט"י] מבארים דהוי בלשון סגי נהור, כיון שהוא קצר קורא לו קידושא רבה.

רבינו דוד כתב והרב מורי נ"ר אמר לי שהוא סוד נעלם [למה נקרא קידושא רבה]. ואולי כוונתו למש"כ הרמב"ן [יתרו כ-ח], זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, הזכירה ביום והשמירה בלילה. הזכירה היא מצות עשה שהיא יוצאת ממדת האהבה והשמירה היא לא תעשה שיוצא ממדת היראה, ולכן מצות עשה גדולה ממצות ל"ת, ולכן קידוש היום נקרא קידושא רבה כיון שהזכירה ביום שהיא מצות עשה.

14. שו"ע אורח חיים - סימן רעג

(ד) יכול אדם לקדש לאחרים אע"פ שאינו אוכל עמהם, דלדידהו הוי מקום סעודה. ואע"ג דבברכת היין אינו יכול להוציא אחרים אם אינו נהנה עמהם, כיון דהאי בפה"ג הוא חובה לקידוש, כקידוש היום דמי ויכול להוציאם אע"פ שאינו נהנה: הגה - ואפילו בקידוש של יום בשחרית בשבת, מותר לעשות כן (רבינו ירוחם וב"י בשם הר"ף והרא"ש והטור סי' תפ"ד). והוא שאינם יודעים. ואם עדיין לא קידש לעצמו, יזהר שלא יטעום עמהם, שאסור לו לטעום עד שיקדש במקום סעודתו:

15. משנה ברורה סימן רעג

(יט) ואפילו וכו' - ר"ל אף דשם כל הקידוש הוא רק בפה"ג לבד מ"מ כיון דהיא מצוה ועיקרו נתקן שלא בשביל הנאה אלא מצוה עליו כשאר מצות משו"ה מוציא אחרים אע"פ שאינו נהנה כקידוש הלילה ולא דמי לברכת המוציא של שבת (יט) של כל השלש סעודות דאינו מוציא אם אינו אוכל עמהם דאף שהם חוב אין החוב עליו משום מצוה אלא כדי שיהנה מסעודת שבת ואין להמצוה עצמה חוב דהא אם הוא נהנה ממה שמתענה (כ) א"צ

לאכול כדאיתא בסימן רפ"ה ע"כ אין מוציא אחרים אם אינו אוכל עמהם. ואם קידש על הפת (כא) אז מוציא גם בברכת המוציא דהאי ברכת המוציא כברכת בפה"ג לקידוש היין דמיא:

16. ערוך השולחן אורח חיים סימן רפט סעיף ג

וגם ביום צריך לקדש על כוס יין קודם הסעודה מדרבנן וסמכו זה ממקרא [שמות כ, ה] דזכור את יום השבת לקדשו [פסחים ק"ו]. ע"ש ולא משום דיום משמע יום ולא לילה דיום הוא מעת לעת כדכתיב [בראשית א, ה] ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד אלא דהאי יום הוא כמיותר דהוה מצי למיכתב זכור את השבת לקדשו וטעמו של קידוש זה הוא מפני כבוד היום והסעודה כמ"ש בסעי' א' ומצאתי ראייה לזה מהשאלות יתרו [סי' נ"ד] שהביא הרשב"ם בפסחים שם וז"ל אתאי כסא דהמרא וברוכי ומשתי משום כבוד שבת לחלק בין מדת שבת למדת חול עכ"ל הרי דעיקר הקידוש הוא רק משום כבוד ולכן אין בו רק ברכת בפה"ג ובגמ' שם קראו לה קידושא רבה ע"ד סגי נהור ועוד מפני שברכה זו יש בכל הקידושים [רש"י ורשב"ם שם] ויש שאומרים קודם הקידוש פסוקי זכור את יום השבת ויש שמתחילין על כן ברך אם כי הוא באמצע הפסוק דאין כוונתן להפסוק אלא להקדים דברים וי"א מזמור לדוד ד' רועי וי"א פרשת בזיכין אבל מגמ' שם מוכח להדיא שלא אמרו שום דבר ורק פתחו בברכת הגפן ושתי [דאומר שם ר"א איקלע וכו' מכדי כל הברכות בפה"ג אמרי ברישא וכו' גחין ושתי ע"ש ובזיכין בארנו בסי' רפ"ג שאינו נכון לאומרה קודם חצי היום ע"ש וכן ראיתי בילדותי לגדולים שלא אמרו כלום קודם הקידוש הזה]:

17. משנה ברורה סימן רפט ס"ק ב

(ב) ויברך וכו' - יש נוהגין לפתוח מתחלה פסוק ושמרו בני ישראל וגו' או זכור את יום השבת עד ויקדשהו ויש מההמון שפותחין מעל כן ברך וגו' ושלא כדין הוא דכל פסוקא דלא פסקיה משה אנן לא פסקינן:

18. רמב"ם יד החזקה הלכות שבת פרק ל

(ט) חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה וצריך להזהר בשלש סעודות אלו שלא יפחות מהן כלל ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד שלש סעודות ואם היה חולה מרוב האכילה או שהיה מתענה תמיד פטור משלש סעודות וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות וכן בימים טובים:

19. ספר דבר שמואל

רשב"ם ד"ה ואגיד וכו' אומר להם קידוש גדול של לילה כמנהגם. הקשה בהגהות הרא"ם הרוויץ דאיך היה מנצק להם דלפי דעתו היה צרכה לבעלה.
והחיד"א בספר חיים שאל סי' ל"ט הוכיח מכאן דש"ל שנוהג שלא לנצק על הכלל צריח והליצור נוהגין לנצק דיכול לנצק כדי להוציא את הליצור שהרי אם היה מנהגם במחזא לקדש קידוש גדול של לילה היה מקדש להם עכ"ד.

20. תוספות מסכת פסחים דף קו עמוד א

הוה גחין ושתי - וא"ת דבפרק שלשה שאכלו (ברכות ד' מז.) אמרינן אין המסובין רשאיין לטעום עד שיטעום המברך וי"ל דהיינו דוקא בהמוציא שצריך לאכול כדאמרי' בפרק ראוהו ב"ד (ר"ה ד' כט:) לא יפרוס אדם פרוסה לאורחין אא"כ אוכל עמהן הלכך צריך להמתין עד שיטעום המברך אבל קידוש שאין חובה לשתות להמברך א"צ להמתין ומיהו בירושלמי דברכות א"ר אבא בשם רב מסובין אסורין לטעום עד שיטעום המברך ר' יהושע בן לוי אומר שותין אף על פי שלא שתה ולא פליגי מה דא"ר אבהו כשהיו כולן זקוקין לכוס אחד מה דאמר ר' יהושע כשיש לכל אחד כוסו בידו ומשמע נמי אם אין כוסו בידו אפי' שפך מכוס ברכה לכוסות אחרים אין להם לטעום עד שיטעום המברך אבל כשיש לכל אחד כוס א"צ להמתין ... ולכך הוה גחין ושתי ...

21. ספר דבר יעקב

י' תד"ה הוה וכו' וא"ת דבפרק שלשה שאכלו אמרינן אין המסובין רשאיין לטעום עד שיטעום המברך - התוס' בברכות [מז]. תירצו שההוא סבא שתה כדי להראות לו מעשה שא"צ לומר יותר. הרא"ש והריטב"א מתרצים שההוא סבא פשט ידו כדי לקחת הכוס ועדיין לא שתה. ואח"כ כתב הרא"ש שאפשר לומר שהזקן הושיט כוסו למברך שישפוך קצת יין לכוסו.

22. הערות הגרי"ש אלישיב מסכת פסחים דף קו עמוד א

חזייה ליהוה סבא וכו'. תוס' בחולין כתבו דההוא סבא הוא אליהו הנביא [ואפשר שאינו כלל בכל מקום]. וא"כ היה לרב אשי נס מן השמים שאליהו בא לעזרו. [וצ"ל דגחין ושתי לאו דוקא שתה רק קירב לפיו שהולך לשתות ובתוס' ל"מ כן ובודאי אם היה זה אליהו הנביא אפשר ל"ל ששתי לפי הנראה].

23. ספר דבר יעקב

טו] ועד כמה אמר ר' זירא עד רביעי בשבת - כתב המהר"ם חלאה מכאן ראה דהא דאמרינן [ברכות ה:]: דחייב אדם לקרוא פרשיותיו עם הציבור שנים מקרא ואחד תרגום, אם לא קרא בשבת יכול לקרוא עד שלישי בשבת, דבתר שבת מיקרו, אבל מרביעי עבר זמנו, דקמיה שבת מיקרו. השו"ע [סימן רפה-ד] הביא בזה מחלוקת.

24. ירושלים במועדיה - שבת קדש [נט-סד]

אש בכל משבתיקם ביום השבת" (שמות לה, ב-ג). שאלו חז"ל: אחרי שהזוהרנו כבר באופן כללי שלא לעשות מלאכה בשבת, למה מזהירה התורה באופן מיוחד על מלאכת הבערה? חז"ל ענו על שאלה זו בכמה דרכים במישור ההלכתי (שבת כ, א; שם ע, א; סנה' לה, ג), אבל נראה שניתן לענות על שאלה זו גם בדרך האגדה:

יחודה של מלאכת הבערה במעשה בראשית

כאמור, חז"ל הסבירו בכמה אופנים במישור ההלכתי את הצורך באזהרה מיוחדת על מלאכת הבערה. אחד ההסברים שאמרו בזה חז"ל הוא, ש"הבערה ללא יצאת" (שבת ע, א). כלומר, התורה פְּרְטָה במיוחד את מלאכת הבערה, כדי ללמדנו בזה שמלאכת הבערה אינה אסורה בשבת אלא בלאו, ואין חייבים עליה כרת וסקילה כשאר המלאכות. אמנם רוב הפוסקים לא פסקו כך, אבל כך היא דעת רבי יוסי (שם).

מה הסברה בזה? למה הקלה התורה (לדעת רבי יוסי) במלאכת הבערה יותר מבשאר המלאכות? אולי מותר לומר כך: הרי השביתה שלנו בשבת היא מעין שביתתו של הקב"ה במעשה בראשית. מאחר ו"ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ויום השביעי שָׁבַת" (שמות לא, יז), לכן גם אנו שובתים מכל המלאכות מחוץ שְׁבַת הקב"ה ביום זה. אבל היתה מלאכה אחת שהי' לא שְׁבַת ממנה בשבת בראשית. לא שְׁבַת, משום שלא השתמש בה גם בימים שלפניה. באיזו מלאכה לא השתמש הקב"ה בששת ימי בראשית? - במלאכת הִבְעָרָה! חז"ל הרי אמרו, שהאש עלתה במחשבה לְפָרוֹת בערב שבת,

אבל למעשה נבראה רק במוצאי שבת¹ (פסחים נד, א), ולכן במוצאי שבת אנו מברכים "בורא מאורי האש" על בריאת האש במוצאי השבת הראשונה. ממילא יתכן לומר, שכיון שהשביתה ממלאכת הבערה היתה שונה מהשביתה משאר המלאכות, שכן האש לא נבראה בשלמותה בששת ימי המעשה - לכן אין מלאכת הבערה נחשבת כמלאכה גמורה כשאר המלאכות, רק "חצי" מלאכה, ולכן החיוב עליה הוא רק חיוב של לאו, ולא חיוב סקילה. אולי מותר לבאר כך את דעת רבי יוסי.

אלא שעדיין יש לשאול: מדוע באמת השאיר הבורא מלאכה אחת לאחר השבת! למה לא עשה גם אותה בששת ימי הבריאה? -

השבת: אם ה' היה עושה את כל המלאכות בששת ימי הבריאה ושובת בשבת - היה ניכר מזה שהבריאה חשובה אצלו, אבל לא היה ניכר מזה שגם היום השביעי הוא יום חשוב ונכבד אצלו. לכן השאיר הקב"ה מלאכה אחת אותה לא עשה בששת ימי הבריאה - מלאכת הבערה - ובכל זאת עשה "חנוכת הבית" ביום השביעי, כדי שיהיה ניכר מזה, שלא רק הבריאה חשובה אצלו ית', אלא גם היום השביעי חשוב אצלו מאד.

"כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות" - בעתיד

על פי האמור אפשר לתרץ קושי מסויים בפרשת "ויקרא". הפסוק אומר: "ויקרא אלקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה ולשון עבר), וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה (ולשון עבר), ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו, כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות (ולשון עתיד)" (בראשית ב, ב-ג). למה לא נאמר גם סוף הפסוק בלשון עבר - "כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים ועשה"? הרי הקב"ה שבת ממה שכבר עשה, ולא ממה שעתיד לעשות! חז"ל דרשו לשון זו בכמה אופנים (כמבואר במדרשים השונים), אבל אולי אפשר להסביר גם כך: כוונת הפסוק לומר, שהקב"ה שבת ביום השביעי לא רק מן המלאכות שעשה כבר, אלא גם מאותה מלאכה שרק "ברא אלקים לעשות" אותה בעתיד ועוד לא עשה. ומזה מוכח, שלא רק הבריאה חשובה לפניו ית', אלא גם יום השבת הוא יום חשוב. הפסוק יתפרש אפוא כך: "ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו" - היום השביעי הוא יום מבורך ומקודש לפניו ית', ומה ההוכחה לזה? - ההוכחה לזה היא, "כי בו שבת מכל מלאכתו", גם מהמלאכה "אשר ברא אלקים לעשות" אותה ועוד לא עשה, וכפי שהתבאר.

לפי זה מבואר היטב, מדוע מברכים על האש במוצאי בשבת. אמנם בגמרא מבואר שהטעם לזה הוא משום שאז נבראה האש

(פסחים נד, א), אבל עדין קשה לכאורה - וכי משום כך צריכים אנו לברך עליה בכל מוצאי שבת!! והרי איננו מברכים על בריאת הדגים והעופות בכל יום חמישי, ועל בריאת החיות והבהמות בכל יום שישי! אבל לפי דברינו מבוארת כוונת הגמרא היטב: כיון שמעלת השבת ניכרת מזה שהקב"ה שבת בה גם ממלאכה שעוד לא עשה אותה בששת ימי הבריאה, ורק לאחר השבת היתה עתידה להעשות, על כן כשנפרדים מן השבת, מציינים זאת בברכה על האש - להדגיש בזה את מעלת השבת, שניכרת בכך ששבתנו בה גם ממלאכה שלא נבראה בששת ימי המעשה, אלא רק במוצאי השבת, וכפי שהתבאר.

שבת במלאכת המשכן - כשבת במלאכת הבריאה

ישנה שאלה נוספת שיש לברר בנוגע לפסוק "לא תבערו אש בכל משבת" ביום השבת, והיא זו: הרי בהרבה מקומות מזהירה התורה שלא לעשות מלאכה בשבת. מדוע אי"כ מביאה התורה אזהרה פרטית זו (בנוגע למלאכת הבערה) דווקא בתחילת פרשת ויקהל, בסמוך לפרשת המשכן? למה לא הביאה אזהרה זו באחד המקומות האחרים בהם הזהירה התורה על השבת?

אפשר שהטעם לזה הוא, שכיון שהאש היא הדבר שבו הושלמה מלאכת בריאת העולם על ידי האדם, על כן המקום המתאים ביותר לצוות על על האיסור להבעירה בשבת, הוא בסמיכות לציווי על מלאכת המשכן, שגם עניינו הוא השלמת מלאכת הבריאה ע"י האדם. הרי שני דברים יסודיים נבראו בבריאת העולם: המקום (העולם), והזמן. וכשם שהשלמת בריאת הזמן היא ע"י השבת,

25. ספר דבר שמואל

נטל ידיו לא יקדש. ופירש"ם דהוי הפסק אלא ישמע הקידוש מאחר, ובסוכה (דף ל"ח:) כתב רש"י בשם רב"ג שאם באמת תפילתו שמע קדיש או קדושה ישחוק דשומע כעונך והתו' שם חולקים עליו וכן ר"ת ור"י בצרכיה (דף כ"א:) דשומע כעונך הוי הפסק, ויה בזה שיטה שלישיית השבולי הלקט (כלל א' סי' ע"י הוצא בשאג"א סי' ו') דאפי' דיעבד א"י יד"ה כיון דאין ראוי לצילה צילה מעבדת צו, ולפ"ז פירש"ם כאן לא יחכן אלא לשי' רש"י ומשא"כ לר"ת ולר"י כשם שאסור לו לענמו לקדש כך אסור לשמוע מאחר דשומע כעונך וכ"ש לשבולי הלקט שאפי' ישמע הקידוש מאחר אף דיעבד א"י

26. תוספות מסכת פסחים דף קו עמוד ב

מקדש אריפתא - פירש רשב"ם שהיה מקדש על הפת במקום יין ואם כן היה נוטל תחלה ולא הוי קידוש הפסק וקשה לר"ת דקידוש על הפת ודאי לא הוי הפסק שהקידוש הוא לאחר המוציא והוי כמו גביל לתורי דלא הוי הפסק בין ברכה לאכילה וכ"ש דלענין נטילה לא הוי הפסק אבל במקדש על היין שהוא קודם המוציא יהיה הפסק בין נטילה לאכילה ומיהו יש ליישב פירושו דפעמים היה דעתו לקדש אריפתא והיה נוטל ואח"כ לפעמים היה נמלך והיה מקדש אחמרא והיה סומך על אותה נטילה ואין להקשות לרשב"ם דהא משמע לקמן דאין מבדילין על הפת מדאמימר בת טוות וא"כ כל שכן דאין מקדשין על הפת דקידוש חמור מהבדלה כדאמרינן לעיל (דף קה.) דקובעת לקידוש ולא להבדלה ולקמן אמרינן סבור מינה קידושי הוא דלא מקדשין הא אבדולי מבדלינן דאינה קשיא דאיכא טעמא דכיון שמצוה לסעוד סעודת שבת שייך קידוש על הפת אבל הבדלה אין ענינה אצל פת אלא דוקא על היין דשייך בכל דבר הודאה ושירה מ"מ נראה לר"ת דאין מקדשין על הפת כלל ... וצ"ע אם מקדשין על השכר היכא דהוי חמר מדינה כמו שמבדילין ...

27. ספר דבר יעקב

[ח] תד"ה מקדש אריפתא - פירש רשב"ם שהיה מקדש על הפת במקום יין - המרדכי מקשה על הרשב"ם שדרשינן מקרא, זכרהו על היין, וא"כ איך מהני על הפת. ולפי השיטות שייך הוי תקנה דרבנן וקרא הוי אסמכתא י"ל דכיון שפת חשוב כיון תיקנו רבנן גם אפת. התור"ד כתב שייך הוי מה"ת, ואיכא הלכה למשה מסיני שגם פת חשיב כיון.

28. תוספות מסכת פסחים דף קו עמוד ב

אישתלי וטעים מידי - מה שמקשי' השתא בהמתן של צדיקים אין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה י"ל דהכא שהמאכל מותר אלא שהשעה אסורה אין שייך להקשות ובמקום אחר מפורש (גיטין ז.).

29. ספר דבר יעקב

חפצא, דאם הוי איסור גברא קשה מהגמ' [בחולין ו.] שמקשה איך נכשל ר' זירא באיסור דמאי, ומה בהמתם של צדיקים וכו', ואם הוי איסור גברא ליכא קושיה לפי התוס'. והנה הנה"מ [סימן רלד-ג] כתב שבאיסור דרבנן בשוגג א"צ כפרה, ובפשטות סברתו משום שבאיסור דרבנן ליכא איסור בחפצא אלא הוי איסור על הגברא, ולכן בשוגג ליכא איסור. מיהו יש לדחות בדוחק דסברתו היא שרבנן לא אסרו החפצא היכא דאוכל בשוגג. ומדברי התוס' שכתבו שאינו גנאי לאכול לפני הבדלה כיון שהוי אכילה דהיתירא, מוכיחים בספר עין יצחק [אה"ע סימן סז-מ] ובספר ארזא דבי רב [גיטין אות מג] דלא כנה"מ, שהרי אכילה לפני הבדלה הוי איסור מדרבנן, וא"כ לפי הנה"מ היכא דאכל בשוגג ליכא איסור כלל.

[טו] תד"ה אישתלי וכו' י"ל דהכא שהמאכל מותר אלא שהשעה אסורה אין שייך להקשות - הקובץ ביאורים [גיטין אות ו] מבאר דהיכא שהשעה אסורה הוי איסור גברא, משא"כ תרומה או אבר מהחי הוי איסור חפצא, והגנאי הוא כאשר אוכל איסור שהמאכל עצמו הוא חפצא של איסור. ומסיף הק"ב דלפ"ז יש להוכיח שאיסור דרבנן הוי איסור

1. רמב"ן שמות פרק כ פסוק ח

זכור את יום השבת לקדשו - ... ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא כאן) שהיא מצוה שזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר (להלן לא יג) כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת הא-ל: וטעם לקדשו - שיהא זכרונו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד (ישעיה נח יג). והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשינו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר (מ"ב ד כג) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת, שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל (ר"ה טז א) מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל... אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה י), שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שזכור את יום השבת בקדשו אותו. וכך אמרו במכילתא (כאן) לקדשו, קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל ושמתם את השבת (להלן לא יד), וזהו קדוש היום, והוא מן התורה, אינו אסמכתא... ובגמרא פסחים (קו א)... ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממלת "לקדשו", אבל זכור את יום השבת מצוה לזכרו תמיד בכל יום, כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו. ודע זה:

2. ספר החינוך - מצוה לא

מצות קידוש שבת בדברים: ... משרשי מצוה זו, כדי שנתעורר מתוך מעשה זה לזכור גדולת היום, ונקבע בלבבינו אמונת חידוש העולם, כי ששת ימים עשה השם וגו':
ועל כן נתחייבנו לעשות המעשה עם היין, לפי שטבע האדם מתעורר בו הרכה שהוא סועד ומשמה, וכבר אמרתי לך כי לפי התעוררות האדם ומעשהו יתפעל אל הדברים לעולם. ומזה השורש אמרו זכרונם לברכה בגמרא [פסחים דף ק"ו ע"ב] שאם הפת חביב על אדם יותר שיקדש על הפת, כי אז מתעורר טבעו יותר למה שהוא תאב. ... ואין צורך לתת טעם על חייבם אותנו שיהיה בכוס רביעית, דפחות מזה השיעור אינו ראוי ולא יתעורר לב האדם עליו...

3. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן סג

... ולכן יש לומר דהוא ענין קידוש אחר דלבד הזכירה בדברים בעלמא שלא על היין איכא חיוב מן התורה או מדרבנן לקדש על היין והם שתי מצות, ואף שרק זכירה אחת נאמרה בתורה, ואף שלא קשה זה להסוברים דהוא רק מדרבנן יקשה להסוברים דהוא מדאורייתא ונצטרך לומר לדידהו דאיכא איזה דרשא להצריך עוד קידוש אחר על היין, ואולי הוא מריבויא דאת יום השבת, ואולי הוא מלקדשו דנאמר בסוף הקרא, ונימא שבתפלה הוא רק ענין זכרון דברים שזה למדין מן קרא דזכור לבד, ולקדשו הוא על קידוש דעל היין שאחר התפלה, ואחר שכתבתי זה ראיתי בסמ"ג מ"ע כ"ט שכתב ושני מקראות יש זכור בלוחות ראשונות וזכרת באחרונות להשמיעינו שתי זכירות אחת בתפלה ואחת על הכוס.

4. דף על הדף פסחים דף קו עמוד א

בגמ': רב אשי איקלע למחוזא אמרו ליה ליקדיש לן מר קידושא רבה וכו' אמר בפה"ג ואגיד ביה וכו'. וברשב"ם ואגיד ביה, האריך בו לדעת אם יסרהב אחד מהם לשתות ובכך יבין דבורא פרי הגפן רגילין לומר ותו לא, שאם לא כן ה' אומר להם (הגהות הב"ח שם) לקדש קידוש גדול של לילה כמנהגן. החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' צט) הוכיח מדברי הגמרא והרשב"ם כאן, דאף מי שנוהג שלא לברך איוו ברכה, אם נמצא במקום הנוהגין לברך, כגון מי שעובר לפני התיבה בראש חודש במקום שמברכין על הלל בראשי חודשים וכדומה, מותר לו לברך אותה ברכה ולא נחשב ברכה לבטלה.

וכן הוכיח הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה (או"ח ח"ב סי' צד) לגבי ברכת הלל בלילי פסחים, שאם נמצא אחד שאינו נוהג לברך במקום שכולן מברכין, והוא באופן שיהי' ניכר אם לא בירך, צריך ג"כ לברך, דהרי גם כאן רב אשי שלא בירך ברכת הקידוש ביום ה' מסכים לברך ברכת הקידוש ולהוציאם ידי חובתם בזה אם היו נוהגין כן ולא חשש משום ברכה לבטלה.

אמנם בשו"ת יביע אומר (ח"א או"ח סי' כט אות ה, וח"ח או"ח סי' כג אות יא) כתב דיש לדחות הראיה על פי מה שכתב בספר המכתב. וכן בחי' הגרא"מ הורוויץ זצ"ל. ש"ל שרב אשי סבר שאולי לא קידשו בלילה ושפיר יכול לברך כעת ולהוציאם בברכת קידוש ולא הוי ברכה לבטלה, עיין שם.

עוד כתב ביביע אומר בח"א הנ"ל (אות ז) שיש לדחות הראיה לפי הגירסא של דפוס וילנא בגירסת רשב"ם "היה אומר לו לקדש" וכו', והיינו שהסבא היה אומר לו להמשיך הקידוש של לילה, אבל י"ל דרב אשי לא ה' שומע להם לעשות כן, אלא שכל זמן שלא ידע כוונתם לא רצה לריב עמם ע"ז.

עוד כתב שם (אות ח) בשם הגאון ר' דוד יונגרייז זצ"ל שיש לחלק בין ברכת קידוש שאינו אומר שם "וציונו" לברכת הלל דאומר אשר קדשנו במצותיו וציונו, ואם הוא ס"ל כהנהגים שלא לברך לא יכול לברך ולומר וציונו, עיין שם.